

EduInspire-An International E-Journal

An International Peer Reviewed and Referred Journal (www.cte Gujarat.org)
 Council for Teacher Education Foundation (CTEF, Gujarat Chapter)
 Patron: Prof. R. G. Kothari
 Chief Editor: Prof. Jignesh B. Patel
 Email:- Mo. 9429429550 ctefeduinspire@gmail.com

२१ व्या शतकामध्ये शांती आणि विकासासाठी वसुधैव कुटुंबकम् ची आवश्यकता

प्रा. डॉ. सारिका अशोकराव निकम

सहाय्यक प्राध्यापक, युवा राष्ट्रसंत भैयूजी महाराज शिक्षण महाविद्यालय, पांढरकवडा

वसुधैव कुटुंबकम्" हा एक संस्कृत वाक्यांश आहे जो भारतीय तत्वज्ञान आणि अध्यात्मात शतकानुशतके वापरला जात आहे. महाभारत आणि उपनिषद यासारख्या प्राचीन भारतीय धर्मग्रंथांमध्ये याचा उगम झाला आहे असे मानले जाते, जे वैश्विक बंधुत्व आणि सर्व प्राण्यांच्या परस्परसंबंधाच्या कल्पनेवर भर देतात. भारतीय साहित्य, संगीत आणि कला यांमध्ये वापरल्यामुळे आधुनिक युगात हा वाक्यांश अधिक प्रसिद्ध झाला. कालांतराने, वसुधैव कुटुंबकम् हे भारताच्या सांस्कृतिक आध्यात्मिक वारशाचे प्रतीक म्हणून पाहिले जाऊ लागले करुणा, विविधतेचा आदर आणि जगात शांती आणि एकता वाढवण्याच्या वचनबद्धतेच्या मूल्यांना मूर्त रूप देते. अलिकडच्या वर्षांत, या संकल्पनेला अधिक मान्यता आणि लोकप्रियता मिळाली आहे, अनेक संस्था, सरकारे आणि व्यक्ती जागतिक सहकार्य आणि समजुतीला प्रोत्साहन देण्यासाठी या तत्वज्ञानाचा स्वीकार करीत आहेत. वसुधैव कुटुंबकम्चे तत्वज्ञान आज अत्यंत प्रासंगिक आहे कारण ते सर्व मानवांमध्ये, त्यांची वंश, धर्म किंवा राष्ट्रीयत्व काहीही असो, एकता आणि जोडणीच्या कल्पनेवर भर देतेशांतीला प्रोत्साहन देत. सर्व लोक एकाच जागतिक कुटुंबाचा भाग आहेत हे ओळखून, ते सहानुभूती आणि करुणेची भावना निर्माण करते, ज्यामुळे अधिक शांतता आणि सहकार्य मिळू शकते. वसुधैव कुटुंबकम् हा एक संस्कृत वाक्यप्रचार आहे ज्याचा अर्थ "जग एक कुटुंब आहे". अशा प्रकारे आपण वसुधैव कुटुंबकम्चे तत्वज्ञान रुजवू शकतो. विविधतेला स्वीकारा. लोक, संस्कृती आणि श्रद्धा यांच्यातील फरक स्वीकारा आणि साजरा करा. दयाळूपणा वाढवा. प्रेम आणि सकारात्मकता पसरवा आणि मदत करा. उदाहरणाद्वारे मार्गदर्शन करा. तुमच्या कृतीतून दाखवा की तुम्ही सर्व मानवजातीच्या एकतेवर विश्वास ठेवता. लोकांना शिक्षित करा. सर्व लोकांच्या परस्परसंबंधाबद्दल आदर आणि श्रद्धा सामायिक करा आणि इतरांनाही असे प्रोत्साहित करा. तुमच्या दैनंदिन जीवनात या तत्वांचा समावेश करून, तुम्ही असे जग निर्माण करण्यास मदत करू शकता जे विविधतेला महत्त्व देते आणि आदर करते आणि जिथे प्रत्येकाला एकमेकांशी आपलेपणा जोडणीची भावना वाटते.

वसुधैव कुटुंबकम् म्हणजे काय?

अयं निजः परो वेति गणना लघुचेतसाम् | उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुंबकम् ||

अर्थ: हा माझा, हा परका असा विचार संकुचित मनाचे लोक करतात. उदार चरित्राच्या (उदात्त मनाच्या) लोकांसाठी संपूर्ण पृथ्वीच एक कुटुंब असते. वसुधैव कुटुंबकम्चा खरा अर्थ वैश्विक बंधुत्वाचे सार आणि सर्व प्राण्यांच्या परस्परसंबंधाचे सार समजतो. हे प्राचीन भारतीय तत्वज्ञान या कल्पनेवर प्रकाश टाकते की संपूर्ण जग एक मोठे कुटुंब आहे, जिथे प्रत्येक व्यक्ती त्यांचा वंश, धर्म, राष्ट्रीयत्व किंवा वांशिकतेचा विचार न करता सदस्य आहे. हे वाक्यांश या विश्वासाचे प्रतिनिधित्व करते की आपण प्रत्येकाशी दयाळूपणे, करुणेने आणि आदराने वागले पाहिजे आणि शांती आणि सौहार्दनि राहण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे.

वसुधैव कुटुंबकम्चे महत्त्व : आजच्या वेगवान आणि परस्परांशी जोडलेल्या जगात, वसुधैव कुटुंबकम्चा संदेश पूर्वीपेक्षा अधिक प्रासंगिक आहे. आपण एका जागतिक गावात राहतो जिथे राष्ट्र, संस्कृती आणि लोकांमधील सीमा अधिकाधिक अस्पष्ट

होत चालल्या आहेत. म्हणूनच, वसुधैव कुटुंबकमचे तत्वज्ञान स्वीकारणे आणि असे जग निर्माण करण्याचा प्रयत्न करणे अत्यावश्यक झाले आहे जिथे सर्वांना सन्मानाने आणि सचोटीने वागवले जाईल. वसुधैव कुटुंबकमची तत्वे चांगल्या भविष्यासाठी एक रोडमॅप देतात. एकता, सहकार्य आणि परस्पर आदर वाढवून आपण संघर्ष सोडवण्यासाठी आणि असमानता कमी करण्यासाठी काम करू आणि यामुळे एक शांत, सुसंवादी आणि समावेशक जग निर्माण होईल.

सहानुभूती आणि मदत : जे लोक अडचणीत आहेत, त्यांना मदत करणे हे आपले कर्तव्य आहे. गरजूंना मदत करण्यासाठी आपण 'एक कुटुंब' म्हणून एकत्र येऊ शकतो.

दुसऱ्यांच्या भावना समजून घेण्याचा प्रयत्न करणे (सहानुभूती) महत्त्वाचे आहे.

कृतीतून आदर्श निर्माण करणे : मी स्वतः इतरांशी प्रेमाने वागेन आणि कोणाशीही भांडणार नाही. माझ्या चांगल्या वागणुकीतून इतरांना प्रेरणा देईन. पर्यावरणाची काळजी घेणे, कारण संपूर्ण निसर्गही आपले कुटुंब आहे.

समानतेची भावना : आपण सर्व एकाच पृथ्वीचे रहिवासी आहोत, म्हणून जात, धर्म, लिंग किंवा प्रांत यावर आधारित कोणताही भेदभाव करू नये. प्रत्येक व्यक्तीचा आदर करणे आणि त्यांना समान संधी देणे महत्त्वाचे आहे.

विविधतेचा स्वीकार : आपल्या वर्गात किंवा समाजात असलेल्या विविध संस्कृती, भाषा आणि परंपरा समजून घेण्याचा आणि त्यांचा आदर करण्याचा प्रयत्न करूया. आपण सण-उत्सव एकत्र साजरे करूया आणि एकमेकांच्या चालीरीती शिकूया.

वसुधैव कुटुंबकम मूल्य समाजात रुजवण्यासाठी आपण खालील कृती करू शकतो:

सांस्कृतिक देवाणघेवाण: विविध जाती, धर्म आणि प्रांतांच्या सणांमध्ये सहभागी होऊन महाराष्ट्र शासनाच्या सांस्कृतिक धोरणाप्रमाणे विविधतेतील एकता साजरी करणे.

सोशल मीडियाचा सकारात्मक वापर: द्वेष पसरवण्याऐवजी जागतिक शांतता आणि बंधुभावाचे संदेश युनेस्को (UNESCO) सारख्या संस्थांच्या मार्गदर्शक तत्वांनुसार प्रसारित करणे.

पर्यावरण रक्षण: 'पृथ्वी एक कुटुंब' असल्याने निसर्गाचे रक्षण ही आपली सामूहिक जबाबदारी आहे, हे मानून माझी वसुंधरा सारख्या मोहिमांमध्ये सक्रिय सहभाग घेणे.

मदतकार्य: नैसर्गिक आपत्ती किंवा संकटाच्या वेळी कोणत्याही भेदभावाशिवाय रेड क्रॉस (Red Cross) च्या भावनेने एकमेकांना मदत करणे.

शिक्षण आणि संवाद: शालेय स्तरावर मूल्य रुजविणे.

अशा प्रकारे आपण वसुधैव कुटुंबकमचे तत्वज्ञान रुजवू शकतो. लोक, संस्कृती आणि श्रद्धा यांच्यातील फरक स्वीकारा सहानुभूतीचा सराव करा. इतरांचे दृष्टिकोन आणि भावना समजून घेण्याचा प्रयत्न करा. दयाळूपणा वाढवा प्रेम आणि सकारात्मकता पसरवा आणि मदत करा. तुमच्या कृतीतून दाखवा की तुम्ही सर्व मानवजातीच्या एकतेवर विश्वास ठेवता. लोकांना शिक्षित करा. सर्व लोकांच्या परस्परसंबंधाबद्दल श्रद्धा सामायिक करा आणि इतरांनाही प्रोत्साहित करा. तुमच्या दैनंदिन जीवनात या तत्वांचा समावेश करून, तुम्ही असे जग निर्माण करण्यास मदत करू शकता जे विविधतेला महत्त्व देते आणि आदर करते आणि जिथे प्रत्येकाला एकमेकांशी आपलेपणा जोडणीची भावना वाटते. हे प्राचीन भारतीय तत्वज्ञान या कल्पनेवर प्रकाश टाकते की संपूर्ण जग एक मोठे कुटुंब आहे, जिथे प्रत्येक व्यक्ती त्यांचा वंश, धर्म, राष्ट्रीयत्व किंवा वांशिकतेचा विचार न करता सदस्य आहे. हे वाक्यांश या विश्वासाचे प्रतिनिधित्व करते की आपण प्रत्येकाशी दयाळूपणे, करुणेने आणि आदराने वागले पाहिजे आणि शांती आणि सौहार्दने राहण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे. आजच्या वेगवान आणि परस्परांशी जोडलेल्या जगात, वसुधैव कुटुंबकमचा संदेश पूर्वीपेक्षा अधिक प्रासंगिक आहे. शांतीला प्रोत्साहन देते. सर्व लोक एकाच जागतिक कुटुंबाचा भाग आहेत हे ओळखून, ते सहानुभूती आणि करुणेची भावना निर्माण करते, ज्यामुळे अधिक शांतता आणि सहकार्य मिळू शकते.

वसुधैव कुटुंबकम तत्वज्ञान एकता, आदर आणि जबाबदारीला प्रोत्साहन देते आणि शांती, समजूतदारपणा आणि शाश्वतता वाढवून जगावर सकारात्मक प्रभाव पाडण्याची क्षमता राखते .

आधुनिक काळात प्रासंगिकता (Relevance in Modern Era)

जागतिकीकरण (Globalization): आज जग जवळ आले आहे. तांत्रिकदृष्ट्या जग 'ग्लोबल व्हिलेज' झाले आहे, आता मनाची जोडणी (वसुधैव कुटुंबकम) आवश्यक आहे.

शांतता आणि सहअस्तित्व: युद्ध आणि संघर्षांच्या काळात या विचाराने शांतता प्रस्थापित होऊ शकते.

जागतिक समस्या: हवामान बदल, महामारी (उदा. COVID-19), दहशतवाद या समस्या केवळ एका देशाच्या नाहीत, त्या सर्वांनी मिळून सोडवल्या पाहिजेत.

भारताचे परराष्ट्र धोरण आणि वसुधैव कुटुंबकम् (India's Foreign Policy) : भारत नेहमीच या तत्वाचा वापर करून शेजारील आणि इतर देशांशी संबंध सुधारत आला आहे.

G20 परिषद (२०२३): भारताच्या G20 अध्यक्षतेचा मुख्य विषय "One Earth, One Family, One Future" (वसुधैव कुटुंबकम) हाच होता.

आव्हाने (Challenges)

वाढता राष्ट्रवाद

आर्थिक विषमता

स्वार्थाची प्रवृत्ती

मानसिकता : हे उदार चरित्राच्या लोकांना 'माझे आणि परके' या भेदाच्या पलीकडे जाऊन, सर्व जगाला आपले कुटुंब मानण्यास प्रेरित करते. एक सनातन भारतीय विचारधारा असून, ती जगाला "हे विश्वची माझे घर" असे मानते. ही संकल्पना महा उपनिषदातून आली असून, 'एक पृथ्वी, एक कुटुंब, एक भविष्य' असा संदेश देते.

उद्देश : हा विचार मानवामध्ये बंधुभाव, प्रेम, एकता, आणि सहकार्याची भावना वाढवतो. हे इतरांच्या कल्याणाचा विचार करण्यास, हवामान बदल, शाश्वत विकास, शांतता आणि मतभेदांची सहिष्णुता यासह विविध मुद्द्यांवर जागतिक एकता आणि जबाबदारी वाढविण्यास प्रोत्साहित करते. वसुधैव कुटुंबकम केवळ मानवांशी संबंधित नाही तर सर्व जीवसृष्टीचा समावेश करते.

आधुनिक वापर : जी-२० (G20) परिषदेच्या २०२३ च्या अध्यक्षपदाचे हे ब्रीदवाक्य (Theme) होते, जे "एक पृथ्वी, एक कुटुंब, एक भविष्य" या अर्थाने जागतिक शांततेचा संदेश देत आहे.

थोडक्यात, वसुधैव कुटुंबकम ही जात, धर्म, सीमांच्या पलीकडे जाऊन सर्व सजीवांना एका कुटुंबाचा भाग मानणारी एक महान भारतीय संकल्पना आहे .

भारतीय नीतिमतेत अंतर्भूत जागतिक नागरिकत्वाची कल्पना :

विविधतेत एकता : भारत हा असा देश आहे जिथे अनेक भाषा, धर्म आणि संस्कृती शांततेने एकत्र राहतात. हे आपल्याला जागतिक नागरिकत्वाच्या कल्पनेप्रमाणेच वेगवेगळ्या पार्श्वभूमींचा आदर करण्यास आणि मोकळ्या मनाचे राहण्यास शिकवते. वसुधैव कुटुंबकमचे तत्वज्ञान सुसंवाद, प्रतिष्ठा आणि जबाबदारीला प्रोत्साहन देते आणि शाश्वतता, समजूतदारपणा आणि शांतता वाढवून जग सुधारण्याची क्षमता आहे. ही संकल्पना स्वीकारून, आपण सर्वांसाठी एक चांगले, अधिक समावेशक आणि सुसंवादी जग निर्माण करण्यासाठी काम करू शकतो. वसुधैव कुटुंबकमची अंमलबजावणी करण्यासाठी, आपण असे शैक्षणिक कार्यक्रम तयार करू शकतो जे जागतिक परस्परसंबंध आणि नैतिक मूल्ये शिकवतात, उद्याच्या नेत्यांच्या मनाला आकार देतात. या कार्यक्रमांनी सहानुभूती, सहकार्य आणि शाश्वततेचे महत्त्व अधोरेखित केले पाहिजे.

वसुधैव कुटुंबकम् हा जागतिक शांततेचा मार्ग –

"वसुधैव कुटुंबकम्: जागतिक शांततेसाठी पुढे जाण्याचा मार्ग", हे एक महत्त्वपूर्ण काम आहे जे वसुधैव कुटुंबकम्च्या कालातीत ज्ञानाचे मूर्त रूप देते, जे सर्व मानवजातीच्या एकता आणि परस्परसंबंधावर भर देते. कुटुंबकम् हा एक संस्कृत वाक्यांश आहे ज्याचा अर्थ "जग हे एक कुटुंब आहे." हे भारतीय संस्कृती आणि अध्यात्मात खोलवर रुजलेले तत्वज्ञान आहे, जे वंश, धर्म, लिंग किंवा राष्ट्रीयत्व काहीही असो, पृथ्वीवरील सर्व प्राण्यांच्या एकता आणि परस्परसंबंधावर भर देते. हे इतरांच्या कल्याणाचा विचार करण्यास, हवामान बदल, शाश्वत विकास, शांतता आणि मतभेदांची सहिष्णुता यासह विविध मुद्द्यांवर जागतिक एकता आणि जबाबदारी वाढविण्यास प्रोत्साहित करते. वसुधैव कुटुंबकम् केवळ मानवांशी संबंधित नाही तर सर्व जीवसृष्टीचा समावेश करते.

शैक्षणिक उपक्रम : आपण 'वसुधैव कुटुंबकम्' या विषयावर एक प्रकल्प करू शकतो, जिथे आपण जगातील विविध देशांतील मुलांविषयी माहिती मिळवू, आपण एकत्र मिळून स्वच्छता मोहीम किंवा वृक्षारोपण करू शकतो, जेणेकरून समाजाला काहीतरी चांगले देता येईल. पर्यावरणाची काळजी घेणे, कारण संपूर्ण निसर्गही आपले कुटुंब आहे.

चर्चा आणि संवाद : आपण या मूल्यावर नियमितपणे चर्चा करूया, जेणेकरून ते आपल्या रोजच्या जीवनाचा भाग बनेल. आपल्या शाळेत विविध धर्मांच्या प्रार्थना सभा किंवा सांस्कृतिक कार्यक्रम आयोजित करूया, जिथे सर्वजण एकत्र येतील. या सर्व मुद्द्यांवर चर्चा केल्यास, 'वसुधैव कुटुंबकम्' या मूल्याची खरी भावना समाजात रुजवण्यासाठी आपण सर्वजण एकजुटीने काम करू शकतो. 'वसुधैव कुटुंबकम्' (संपूर्ण जग एक कुटुंब आहे) या मूल्याची समाजात रुजवणूक करण्यासाठी, आपण विविध संस्कृतींचा आदर करणे, सहानुभूती दाखवणे, सर्वांना समान समजणे आणि आपल्या कृतीतून इतरांना प्रेरणा देणे यावर वर्गात चर्चा करू शकतो, जसे की सांस्कृतिक कार्यक्रमातून विविधता साजरी करणे, गरजूंना मदत करणे, आणि भेदभाव न करता सर्व धर्मांच्या लोकांसोबत सामाजिक कार्यात भाग घेणे.

